

ॐ

। श्रीदाक्षाविधिनिबन्धः ।

श्रुतिस्मृतिपुराणाशयविभूषितः ।

—.....*:*:*.....—

श्रीबृन्दावननिवासि श्रीनन्दकिशोरशास्त्रि

सुतेन पण्डित दुर्गादत्तशर्म्मसामवेदिना

बिम्बितः ।

—.....*:*:*.....—

अप्रवालवैश्यान्वयि श्रीवैजनाथपुत्रेण रघुवरदयालुगुप्तेन

मुद्रापयित्वा प्रकाशितः ।

त्रिपाठि श्री देवकीनन्दनबिदुषा संशोध्य

प्रयागरथविद्याधर्मवर्द्धकयंत्रालये

मुद्रितः

वैक्रमाब्द १९५३

पं० राधामोहनशुक्ल के प्रबंध से विद्याधर्मवर्द्धक यंत्रालय

प्रयाग में मुद्रित ।

सन १८९७

माच शुक्ल

—:२०३:—

विज्ञापन ।

—०***०—

बिदित हो कि यह ग्रन्थ इटावा निवासि
वैश्य अग्रवाल ताथल गोत्र लाला बैजनाथ जो
के पुत्र लाला रघुवर दयालु जी ने ग्रन्थकर्ता
की आज्ञा ले कर बिना मूल्य देने को छपवा-
या है । सो निम्न लिखित स्थान से स्पष्ट
अक्षरों में पत्र द्वारा ठिकाना और ॥ टिकट
डाक व्यय भेजने से मिल सकेगा ॥

पुस्तक मिलने का पता

पण्डित दुर्गादत्त शर्मा

बृन्दावन अठखम्भा जिला मथुरा ।

। दीक्षाविधिनिबन्धः ।

श्री मन्महागणाधिपतये नमः ।

कृष्णपदार्पितकर्मा धर्माऽवनकारितनुवर्मा । हरिनारायणश-
र्म्मा गुरु गति र्मे सदा भूयात् १ तातनन्दकिशोराधि नत्वाऽ
स्वां च करोम्यहं । दीक्षाविधिनिबन्धं श्रीरामनारायणाज्ञया २
प्राकृतत्वं निबन्धेऽस्मि उच्छृङ्खलीयं न साधुभिः । शास्त्रामवचनै
रेव दीक्षासिद्धांतवर्णनात् ३ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य मुक्तिद्वार
मपावृतं । किं विधेयं जनेनेति शंकायां त्विदमुच्यते ४ यदीच्छे
त्कुशलं स्वस्य अवरोगनिवर्तनं । संश्रये तत्सर्वभावेन परमात्मान
मीश्वरम् ५ तं बिना कोपि न त्रातुं संश्रयो भवकारिधेः । तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेन परमात्मान साश्रयेत् ६ सैव माता पिता भ्राता
सुहृ तत्संबन्धिवान्धवः । लोकद्वयपरित्राता शरण्यः करुणामयः ७
अतो बुद्धिमता दीक्षा संग्राह्या तस्य लब्धये । इष्टदीक्षाविही
नस्य न सुखं न परा गतिः ८ कुलीना पि सुरूपा पि विद्या
गुणयुतापि वा । स्त्री नष्टा स्याद्यथा हीना पाणिग्रहणदीक्षया ९
तथैव दीक्षया हीनो रूपविद्यादिसंयुतः । कुलीनोपि भवेन्नष्टः
सत्यं सत्यं न संशयः १० विवाहदीक्षारहिता शतपुत्रयुता पि
वा । पुंश्वली जायते नारी दीक्षाहीन स्तथा पुमान् ११ अतः
सर्वप्रयत्नेन मन्त्रदीक्षां चरेद् बुधः । दीक्षितस्याशु सिध्यन्ति सर्वे
या मन्त्रतंत्रजाः १२ एतदेव शिवः प्राह स्वप्रियां पार्वतीं प्रति ।
सर्वलोकहितार्थाय दयालु र्हितकारकः १३ अदीक्षितस्य वाभोरु
कृतं सर्वमनर्थकं । पशुयेति मवाप्नोति दीक्षाहीनो मृते नरः १४
बिना सच्छास्त्रजां दीक्षां प्रसादं श्रीगुरो बिना । बिना वर्णा
अमाध्वानं कथं तत्त्वज्ञता भवेत् १५ ॥ बृहद्गौतमीये ऽपि ॥
दीक्षा हि जगतस्त्राणं दीक्षा हि परम न्तपः । अदीक्षितस्य

मरणे प्रेतत्वं नैव मुच्यते १६ तपस्तप्तं देवतादिजपनं दानं मेव
 च । अकृतान्यपि यानि स्युर्दृष्ट्या दीक्षां बिना मुने १७ वर्णा
 वाय गृहस्थो वा वाणप्रस्थो यति स्तथा । दीक्षाहीना न मु-
 च्यन्त इत्याह भगवाञ्छिवः १८ अतो धिकारसंप्राप्त्यै देवाग्नि
 गुरुपूजने । अवश्यमेव स्यात्तद्दीक्षा मुमुक्षुणा १९ संतदी-
 क्षा स्वरूपं तु तत्प्रयोगेषु दृश्यते । स्कांदपाद्मादिषु तथा तद्दिङ्
 मात्रं प्रकथ्यते २० यदृच्छया श्रुतं स्वापि कृन्नेनापि च्छलेन
 वा । पत्रे स्थितं वा गाथायां वर्जयेत्तदनर्थवत् २१ संतना-
 र्गानुसारेण साक्षात्कृत्वेष्वेष्टदेवतां । गुरुश्चेद्द्वौधये च्छिष्यं संत
 दीक्षेति सोच्यते २२ तदुक्तं नारदेनापि पंचरात्रे दयालुना ।
 कलिदीक्षा निवृत्त्यर्थं दीर्घकालानुदर्शिणा २३ शृणु दीक्षां प्र-
 वहयामि शिष्याणां भावितात्मनां । देवाग्निगुरुपूजादा वधि-
 कारो यथा भवेत् २४ गुरुपसत्तिं दीक्षायाः कारणं मप्रथमं
 स्मृतम् । इत्यादि बहुभिर्वाक्यैः स्मृता दीक्षा गुरोः पदात् २५
 प्रवृत्तिर्भगवन्मार्गे न जायेत गुरुं बिना । तस्माद् गुरुपदां-
 भोजं संश्रयेन्मुक्तिसिद्धये २६ तथैवैकादशस्कंधे श्रीमद्भागवत-
 स्य च । उक्तं श्रीकृष्णचंद्रेण वेदमार्गानुदर्शिणा २७ लब्ध्वा तु
 दुर्लभं निदं बहुसंभवांते मानुष्यं मर्षदं सनित्यं समीहं धीरः ।
 तूष्णं यतेत न पतेद्गुणमुपयावन्निश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः
 स्यात् २८ तस्माद् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेयं उत्तमं । इत्या-
 दिकं तथा वेदस्तुतावपि समीरितम् २९ विजितहृषीकवायुभि-
 रदांतमनस्तुरगं य इह यतन्ति यं तु सतिलालं मुपायसिद्धः ।
 व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं म्बलिज इवाज संत्य-
 क्तकर्णधराजलधौ ३० तद्द्वौधार्थं सद्गुरुं संश्रयेत् समित्पाणिं
 श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचार्य्यवान् पुरुषो वेदं तत्त्वमित्यर्थादद्या-
 वेदज्ञाऽप्यस्तिवाणी ३१ ॥ बृहद्गीतमीयेपि ॥ यो नाऽधीते

गुरोर्बका न सिध्येत्कोटिजन्मभिः शुद्ध्या वेदार्थबोद्धापि मज्ज
तीह भवांबुधौ ३२ गुरुपदेशरहितः स्वीयपूजासमन्वितः धृतश्च
पुच्छ स्वन्त्यक्त गोपुच्छ इव मज्जति ३३ ॥ तथा रामोपनिषदि
प्रोक्तो गुरुपदान्मनुः । शास्त्रं पु षपुराणेषु बिस्तरादत्र नोच्यते ३४
एवं शास्त्राशयं ज्ञात्वा श्रीगुरौ दृढनिश्चयः । गृह्णीया च्छ्रीगुरो
मंत्रं अद्वाभक्तिसमन्वितः ३५ अथ मे वक्ष्यते मंत्रसिद्धेयं श्रीगुरु
लक्षणं बहिरंतरभेदेन द्वि विधं शिष्यसिद्धिदम् ३६ ॥ पाद्ये ॥ महा
भागवतश्रेष्ठो ब्राह्मणो वै गुरु र्न्नृणां । सर्वेषा मेव लोकानां महौ
पूज्यो यथा हरिः ३७ शब्दब्रह्म परब्रह्म निस्त्रातो ध्यानतत्परः ।
शिष्ये पुत्रे तुल्यदृष्टिर्देयालुर्दुर्मसंशयः ३८ वर्णाश्रममताल्लबी सं-
ध्योपासनतत्परः । सुधीरः संशयोच्छेदी कामक्रोधविवर्जितः ३९
ब्रह्मण्यो वेदतत्त्वज्ञः कुलीनो भक्तितत्परः । शिष्योपदेशरसिकः
सेवेच्छापरिवर्जितः ४० शुद्ध्योपाहृतं यत्तत् पत्रपुष्पफलादिकम् ।
गृह्णाति यो मुदा शिष्या त्संतोषी गुरु रुच्यते ४१ नित्यं नैमि-
त्तिकं कर्म यो न द्वेष्टि कदाचन । स एव गुरुतां याति वेदमार्गं
प्रचारकः ४२ अमान्यऽमत्सरो दक्षो निरालस्यो जितेन्द्रियः ।
अद्वेष्टा पक्षरहितः परनिंदाविवर्जितः ४३ गृहस्थो ब्रह्मचारी
वा गुरुः स्या दुक्तलक्षणः । ब्राह्मणेन्द्रः स एव स्या दाराय्यो
दैवतै रपि ४४ ॥ सारदायां च ॥ मातृतः पितृतः श्रेष्ठः शुद्धभावो
जितेन्द्रियः । सर्वांगमानां सारज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ४५
परोपकारनिरतो जपपूजादितत्परः । अमोघवचनः शान्तो वेद
वेदार्थपारगः ४६ ॥ अगस्त्यसंहितायां च ॥ तत्त्वज्ञो मंत्रयन्त्राणां
मर्ममेता* रहस्यवित् । पुरश्चरणकृद्दीममं वसिष्ठः प्रयोगवित् ४७
तपस्वी सत्यवादी च गृहस्थो गुरु रुच्यते । नैष्ठिकब्रह्मचारी वा
यथा श्रीनारदादयः ४८ उपदेशेषु कुशलः सर्वांगाऽवयवान्वितः
तत्त्वबोधाय शिष्येषु सदैवादृतमानसः ४९ ॥ अथ विष्णुस्मृतेः

ये च निषिद्धा गुरुकर्मणि । अधुना ते प्रकाश्यन्ते नीचावलिजघ-
 मिणः ५० परिचर्या यशोलाभलिप्सुः शिष्याद् गुरुर्नहि कामा
 द्वा लोभतो वापि गृह्णीया यदि दक्षिणां ५१ तस्मिन् गुरौ च
 शिष्ये च देवताशप आपतेत् । तेन हानिः पूजायेत लोकयो
 रुभयोरपि ५२ ॥ तत्त्वसागरे कालदंते सितोष्ठश्च दुर्गंधः
 श्वासदाहकः । बह्वाशी दीर्घसूत्री च विषयादिषु लोलुपः ५३
 हेतुवादरतो दुष्टो ऽ बाग्वादी गुणनिन्दकः दुष्टलक्षणसंपन्नो
 यद्यपि स्वयं मीश्वरः ५४ बहुपतिग्रहाशक्तो गुरुर्न स्यात्कदा
 चन । तथा कुष्ठादिरोगातीं गुरुः कार्यो न कर्हिचित् ५६
 पाखण्डिनो विकर्मस्थान् वैडालवृत्तिकान् शठान् । हेतुकान्
 वकवृत्तींश्च दूरतः परिवर्जयेत् ५७ गुरुत्वं नाचरे लोहाद्
 ब्राह्मणा दितरो जनः । यद्याश्रये द्विमूढात्मा धर्मतः पतितो
 भवेत् ५८ बैतरण्यदुरां शक्तिं धेनोरेव यदि श्रयेत् । कुक्कुरस्तर्हि
 नश्येत मज्जये दाश्रितं च वै ५९ नास्तिका दांभिकाः पापा
 लोकद्वयविबर्जिताः । चरन्ति धनलोभेन नीचवर्णाः सुषेणिनः ६०
 पुंश्चलीपतयः क्रूरा नानामतधराः खलाः । शठास्ते दूरतो हेया
 गुरुत्वे ऽधर्मभीरुणा ६१ ॥ इति श्रीसामवेदिश्रीनन्दकशोरात्मज
 दुर्गादत्तकृते दीक्षाविधिनिबन्धे दीक्षावश्यकत्वगुरुलक्षणसंपा
 दकं प्रथमं प्रकरणम् ॥ १ ॥ अथातो लक्षणं वक्ष्ये शिष्यस्यापि
 समासतः । बहिरंतरभेदेन गुरुधर्मार्थसाधकं १ मिथ्यामृतं जग
 त्सर्वं सत्यस्तु परमेश्वरः । इति निश्चयवान्धीरो मुमुक्षुः शिष्य
 उच्यते २ नानायेनिषु लभ्यन्ते विषयास्तु न वै हरिः । स
 एवातोऽत्र संसेव्य इति धीः शिष्य ईर्यते ३ दुर्लभं ममानुष न्देहं
 ज्ञात्वा हीनं क्षणे क्षणे । लोकद्वयविरागी यः स शिष्यो गुरु
 भक्तिमान् ४ महापद्भ्यः समुद्रुर्ता ब्रह्मतत्त्वप्रदर्शकः गुरु रेवेति
 निश्चित्य गुरुधीः शिष्य उच्यते ५ ॥ श्रीभागवते ॥

अमान्य ५ मत्तरो दक्षो निर्ममो दृढसौहृदः । असत्त्वरो ५ थे-
जिज्ञासु रनमृषु रमोचवाक् ६ जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविणा-
दिषु । उदासीनः समं पश्यन् सर्वेष्वर्थे मिवात्मनः ७ विलक्षणः
स्थूलसूक्ष्मा देहा दात्मैकित्वा स्वदृक् । यथाग्निं दारुणो दाह्या
दाहकोऽन्यः प्रकाशकः ८ निरोधोत्पत्य ५ पुबृह कानात्वं तत्क
ताकृतान् गुणान् । अतः प्रविष्ट आधत्ते एवं देहगुणान्परः ९
योसौ गुणैर्बिंबवितो देहोयं पुरुषस्य वै । संसारस्तन्निबधो
यं पुंसो ५ जिज्ञा जिज्ञात्मनः १० तस्मा जिज्ञासयात्मान
मात्मस्थं केवलं परम् । संगम्यनिरसे देह द्रुस्तु बुद्धिम् यथा
क्रमम् ११ इति भागवतोक्तिज्ञः प्रतिक्षण मनन्यधीः । तत्वा-
प्रिसाधनो द्योगवेताः शिष्य उदाहृतः १२ ॥ गौतमं ये पि ॥
शिष्यः कुलीनः शुद्धात्मा पुरुषार्थपरायणः । अधीत वेद
कुशलः पितृमातृहिते रतः १३ धर्मं चि दुर्मकर्ता च गुरुसुपूषणे
रतः । सच्छास्त्रार्थस्य तत्त्वज्ञो दृढदेहो दृढाशयः १४ हितैषो
प्राणिनां नित्यं परलोकार्थकर्मकृत् । बाङ्मनः कायबलुभि
गुरोर्हितकरः सदा १५ अनित्यकर्मणस्त्यागी नित्यनुष्ठान
तत्परः । जितेन्द्रियो जितालस्यो जितमोहो जितत्वरः १६
एव न्निबधो भवे च्छिष्य स्तिवतरो गुरुदुःखदः । अबेदी दूरत
स्त्याज्यो मन्त्रदाने सुबुद्धिना १७ ॥ सत्प्रवृत्तावल्यां ॥ शिष्यः
शुद्धान्वयः शीमान् विनीतः प्रियदर्शनः । सत्यवाक् पुण्य
चरितो ५ दन्तधीर्दम्भवर्जितः १८ कामक्रोधपरित्यागी भक्तश्च
गुरुपादयोः । इत्यादि लक्षणैर्युक्तः शिष्यो भवति नान्यथा १९
अथोच्यन्ते निषिद्धा येमन्त्रदाने नराधमाः । गुरुकीर्तिहराः
पापा लोकद्वयपराङ्मुखाः २० अशूद्राणां विश्वासरहिताः
कुलपांसनाः । निंदका नास्तिकाः क्रूरास्तथा स्वेच्छाविहा-
रिणः २१ मत्तसराकुलचित्तश्च परवस्तवपहारकः ॥ मातृपितृकुला

चार्यगुरुसेवाविबर्जितः २२ वर्णाश्रमविहीनश्च नित्यकर्मवि-
 बर्जितः । गणिकालंपटः कामी क्रोध लोभपरायणः २३ वेद
 शास्त्र गुरुक्तीनां स्वतर्कण विखंडकः । गुरुद्रव्येच्छया सेवी
 दंभी धर्मध्वजः खलः २४ इत्याद्यपगुणै र्युक्तो यदि साक्षात्
 पुरंदरः । नेष्टार्यः कापि शिष्येति मंत्रदाने तु का कथा २५
 अगस्त्यसंहितायां च तथैव प्रतिपादितम् । अलसा मलिना
 क्लिष्टाः दांभिकाः कृपणास्तथा २६ दरिद्रा रोगिणो ऽ तुष्टा
 रागिणो भोगलालसाः । असूयामत्सरग्रस्ताः शठाः पुरुष
 बादिनः २७ अन्यायोपार्जितधनाः परदाररताश्च ये । गृहिणी
 दासरूपाश्च हेया मूढाः श्रपाकवत् ॥२८॥ ॥ नारदीयेपि ॥
 दांभिकं भिन्नमर्याद नास्तिकं लुब्धचेतसं । विद्वान् नैवानु
 गृह्णीयात्तं शिष्यं नरकप्रदम् २९ विशेष आ ऽत्र कथितः
 शरणागतवत्सलैः ॥ वेदशास्त्राशयाभिज्ञैः सो ऽपि चा ऽद्य
 प्रकाशयते ३० सर्बलक्षणहीनोपि गुरौ देवे च भक्तिमान् प्राय
 श्चित्तेन संशोध्य सो ऽनुग्राह्य इतीश्वरः ॥३१॥ ब्राह्मणः क्षत्रि
 यो वैश्यः सच्छूद्रोपि तथैव च । गुर्वीश्वरपदासक्तो ह्यनुग्राह्यो
 दयालुना ३२ तत्रायं विधि रपुक्तः शास्त्रै र्भंत्रसमर्पणे । वर्णत्र
 यं वेदमंत्रै र्युज्या च्छूद्रं पुराणजैः ३३ शूद्रव च विधिः स्त्रीणां
 प्रोक्तो मंत्रसमर्पणे । वेदशास्त्राशयाभिज्ञै र्धर्मविचारनिवृत्तये
 ३४ अवश्यं मंत्रदानं च नारीणां नपि युज्यते । जपा तस्य
 भवेयुस्ताः पतिप्रेमपरायणाः ३५ इत्येव मुक्तं मुनिना नारदेन
 दयालुना । स्त्रीणां विशेषतो दद्यात्पतिभक्तिं समन्वितम् ३६
 तथा पुराणे ब्रह्मांडे ब्रह्मवाक्यं प्रकाशते । सभर्तृका वा
 विधवा विष्णुभक्तिं करोति या ३७ समुद्धरति चात्मानं
 कुलमेकैः । तत्रं शतं । गुरुमंत्रजपा द्देवः पतिभक्त्या च तुष्यते ३८
 अस्त्यत्रविषये शंका ऽन्योन्यं शास्त्रविरोधतः ॥ स्त्रीणां दीक्षा

निषेधत्वा त्वा तु मेघ प्रकाश्यते ३९ नासां द्विजातिसंस्कारो
न निवासो गुरावपि । इति भागवते ५ प्यस्ति तथा वाक्यं
स्मृते रपि ४० नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न ब्रतं नाप्युपोषणम्
पतिं शुभ्रूये द्या तु तेन स्वर्गे महीयते ४१ इत्यादि वाक्यै
बहुभिः स्त्रीणां नास्ति ध्वेतारः । गुरु दीक्षाधिकारो वा अत्र
सिद्धांत ईर्यते ४२ निषेधो येषु वाक्येषु तत्तात्पर्यं सिद्धं
स्मृतम् । बिलोदय शास्त्रसिद्धांतं व्यासाद्यै स्तत्वदर्शिभिः ४३
पतिसेवाविरोधः स्या द्येषु यज्ञादिकर्मसु । तानि नैवाचरेत्
साध्वी पृथग्भूत्वा पतिव्रता ४४ बृहद्ब्रह्मासंस्मृतौ चैतत्स्पष्टं मेव
समीरितम् । न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ४५
इत्यादिशास्त्रवाक्येषु स्पष्टं कामादिवर्जनम् । मंत्रदीक्षाधि-
कारे तु नास्ति स्त्रीणां मन्त्रहंता ४६ वाक्ये भागवतस्यापि
नास्ति दीक्षानिषेधता । निषेधस्तु द्विजातित्वे गुरुगेहस्थितौ
परम् ४७ अत एव हि नारीषु मन्त्रदानं न वर्जयेत् । मन्त्रेणात-
र्बिशुद्धिं च पतिसेवासहायता ४८ पत्युश्च सेवया मुक्तिरित्यर्थं
मन्त्रसेवनम् । नारीणां कथितं प्राज्ञैर्हरिभक्तिस्तथास्मृता ४९ ध्वे
हराव ५ भेदेन भक्तिः स्यान्मुक्तिसाधिका । पतिरूपी जगन्नाथ
इति नारी विचिंतयेत् ५० श्रीमद्भागवतस्यापि षष्ठस्कंधे समी-
रितम् । द्वयो रभेदाश्रयणं कश्यपेनादितिं प्राति ५१ पति रेव
हि नारीणां दैवतं परमं स्मृतम् । मानसः सर्वभूतानां बासुदेवः
श्रियः पतिः ५२ स एव देवतालिंगैर्नामरूपविकल्पितैः । ईर्यते
भगवा न्पुंभिः स्त्रीभिस्तु पतिरूपधृक् ५३ तस्मात्पतिव्रता
नार्यः श्रेयस्कामाः सुमध्यमे । यजन्ते जनन्यभावेन पति मा-
त्मान मीश्वरम् ५४ ॥ सप्तमेपि ॥ या पतिं हरिभावेन भवे च्छ्री-
रिवतत्परा । हर्षात्मना हरे लोके पत्न्या श्री रिव मोदते ५५
इत्याद्युक्तिभि राचार्यः पतिभक्तिसमन्वितम् । मंत्रं दद्याच्च

नारीणां श्रीकृष्णा ऽ भेदसंश्रयम् ५६ नमः श्रीपतिकृष्णाय प-
तीशः शरणं मम । पतिब्रह्म*पदांभोजं प्रयद्ये मंत्र कल्पना ५७
एवं नारीषु दीक्षाया अधिकारः परः स्मृतः । उत्पलवने विधेर् न
स्या दिति शास्त्रस्य निर्णयः ५८ ॥ इति श्रीसामवेदिश्रीनन्द
किशोरशास्त्रिमूनुदुर्गादत्तकृते दीक्षाविधिनियन्धे शिष्यलक्षणा-
धिकारसंपादकं द्वितीयं प्रकरणम् ॥ २ ॥

अथोक्तलक्षणो विप्र आचार्य श्रुक्त लक्षणम् । शिष्यं मंत्रेण
युंजीत तत्रायं विधि रूच्यते १ तावच्छिष्यं संपरीक्ष्य गुरुः पूर्वीं
क्ललक्षणः । ज्ञाता तद्गुणदोषाणां मंत्रदाने मनश्चरेत् २ तथो
क्ललक्षणः शिष्यो गुरुं पूर्वीं क्ललक्षणम् ॥ विज्ञाय संश्रयेद्भक्त्या ब्रह्म
ज्ञानप्रसिद्धये ३ सुमुहूर्ते तु संशोध्य विहितदुर्योगवर्जितम् । प्राय
श्चित्तं ततः कुर्यात्पूर्वीपात्तां हस्तं तथा ४ ब्रह्मकूर्चं* निषे
वेत ततो दीक्षाविधिं चरेत् । गृहकार्ये यथेत्साह स्तथेत्साह
युतो भवेत् ५ श्रद्धया तुष्यते देवः श्रद्धया परमं पदं । श्रद्धाविश्वास
सहितः सर्वान्काशा नवाप्नुते ६ अतः श्रद्धान्वितः शिष्यो मंत्र
ग्रहणसिद्धये । कुण्डमण्डपखेटादिबेदिकादीन्प्रकल्पयेत् ७ पुरो
हितं स्वकुलजान्सुहृत्संबन्धिवान् । आह्वयेद्गुमिणो लोकान्
विधिज्ञानब्राह्मणोत्तमान् ८ गीतवाद्यरतान् भक्ताञ् शान्ता
न्वै सत्कुलस्त्रियः । गुरुब्रह्मरसोपेतं गीतगानं च कारयेत् ९
एकाग्रमानसो भूत्वा श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । गणग्रहादीन्सं
पूज्य वेदिकायां यथा क्रमम् १० ततः शास्त्रोक्तविधिना मंत्र
ग्रहणं मुत्तमम् । व्ययाच्चैव न भेतव्यं जन्मसाफल्यता यतः ११
अथ निष्कामभक्तानां मुमुक्षूणां महात्मनां । मुहूर्ता द्याग्रहोना
स्ति त्विति शास्त्रेषु दृश्यते १२ ॥ रुद्रयामले ॥ सतीर्थे ऽ कं
विधुप्राप्ते तंतुदामनपर्वणोः मंत्रदीक्षां प्रकुर्वीत मासर्वादि न
शोधयेत् १३ सल्लग्नचंद्रतारादिबल मत्र सदैव हि । लक्षणे

* इति शूल्बीविषये श्रेयम् द्विजस्त्रीणां सामवेदमंत्रय

मन्त्रो ऽत्र दीर्घायुः संपत्सततिबर्धनः १४ ॥ अन्यत्र च ॥ सूर्य
ग्रहणकालेन सन्नानो नास्ति कश्चन । तत्र यद्यत्कृतं सर्वं
मनन्तफलदं भवेत् १५ न सासतिषिवारादिशोधन सूर्यपर्वणि
मन्त्रदो दक्षिणां तत्र गृह्णीयाद् ग्रहणादनु १६ ॥ तत्त्वसागरे च ॥
दुर्लभे च गुरुणां च सकृत्संग उपस्थिते । तदनुज्ञाय
दालब्धा स दीक्षावसकरो महान् १७ ग्रामे वा यदि वारस्ये
क्षेत्रे वा दिवसे निशि । आगच्छति गुरुर्द्वैवा द्यदा दीक्षा
तदाज्ञया १८ यदैवेच्छा तदा दीक्षा गुरो राज्ञानुरूपतः । न
तीर्थं न व्रतं होमो न स्नानं न निजक्रिया १९ दीक्षायाः
कारणं किंतु स्तेच्छा प्राप्ते तु सद्गुरौ । अतश्चापु रविश्वासा
द्विचारावसरो नहि २० अत एवासमर्थस्य मुख्यकृत्ये जनस्य
च । संक्षिप्तं श्वाय दीक्षाया विधि रेषः प्रकाशते २१ उक्तकाले
तु संप्राप्ते सर्वतोभद्रमण्डले । नूतनं गंधपुष्पादिसंगिढतं
कलशं न्यसेत् २२ वस्त्रावृतं न्ययः पूर्णं पंचपल्लवसंयुतम् ।
सर्वाषधिपंचरत्नमृत्स्नसप्तकगर्भितम् २३ अश्वस्थाना द्वाजस्थाना
द्वैलमीका च चतुर्व्यधात् । राजद्वारा च गोष्ठा च नद्याः
कूला न्मृदः स्मृताः २४ ततो देवान् समभ्यर्च्य गणराज
ग्रहादिकान् । यथा लब्धोपचारैश्च गंधपुष्पाक्षतैस्ततः २५
भतया शिष्यो ऽजलौ घृत्वा गंधपुष्पाक्षतादिकम् । गुरोः समीप
मागत्य प्रार्थयेद् गुरु माऽऽनतः २६ त्रायस्व भो जगन्नाथ
गुरो संसारबन्धिना । दग्धं मां कालदष्टं च त्वा महं शरणं
गतः २७ इति संप्रार्थ्य बहुधा नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
ध्यात्वा सनीपे संतिष्ठत् पश्चात् कुर्यादिदं गुरुः २८ इष्ट
सम्यर्च्य तं कुंभं कुशकूर्चन देशिकः । देय मन्त्रेण साष्टं तु
सहस्रमभिर्नवयेत् २९ तदग्निः पूर्ववच्छिष्यमभिषिच्योपसं
स्थितम् । प्राञ्जलित् पूजितं स्वयं चन्दनेन विभूषयेत् ३०

यज्ञोपवीतं नदत्वा च जपमालां सुशोभनाम् । शास्त्रोक्तविधि
 संशुद्धां दद्याच्छिष्याय धीमते ३१ पूर्वाभिमुखं सङ्कल्प्य कृत्वा
 शिष्यं कृताञ्जलिम् । मन्त्रं नदद्यात्सिद्धिकरं चोत्तराभिमुखो
 गुरुः ३२ शिष्यस्य दक्षिणे कर्णे मन्त्रदानं स्पृशस्यते । धृत्वा
 तन्मस्तके हस्तं स्वाग्रघोषपुरःसरम् ३३ शूद्राणां च तथा
 स्त्रीणां मालादानं हि केवलम् । कुङ्कुमं सधवानां च रण्डानां
 च दनं नददेत् ३४ शिक्षां संश्राव्य सुमना उपस्थाप्य मनुं
 दिशेत् । पुराणोक्तविधानेन विशेषो ऽयं द्विजातितः ३५
 मन्त्रः सुसिद्धः सिद्धो वा शिष्यमात्रेषु सौख्यदः । अरिस्तु सर्व
 था त्याज्यः सकामानां त्वं यन्त्रिधिः ३६ तत्रापवादं वदति
 श्रीरामार्चनचन्द्रिका । केवलं क्रूरदेवानां मन्त्रे सिद्धादि
 शोधनम् ३७ नृसिंहार्कवराहाणां प्रसादं पुण्यवस्य च । वैदि-
 कस्य च मन्त्रस्य सिद्धादीन् नैव शोधयेत् ३८ पुराणोक्तस्य
 च तथा तन्त्रे ऽपि भवकृष्णयोः । इत्याद्युक्तिभि रालम्ब्य
 मोक्षमार्गं ह्यनाग्रहः ३९ अथ सम्प्राप्तदीक्षस्तु भक्त्योपाजित
 वस्तुभिः । शिष्यो ऽर्चयेद् गुरुं भक्त्या दण्डवत्प्रणमेद्भुवि ४०
 ततो होमं सुसाकल्यैः पायसेन घृतेन वा । कृत्वा ऽर्चयेद् गुरुं
 भूयः शक्तिपूर्वं सुवस्तुभिः ४१ ततो ऽर्चयेत्कुलाचार्यं यथा
 शक्तिं द्विजा नपि । नत्वा स्वकुलवृद्धादी न्प्रसादं विभजेत्ततः
 ४२ सम्भोज्य गुरुविप्रादीन् गुरोरुच्छिष्टभाग्भवेत् । इत्येवं
 करणा नूनं दीक्षासिद्धिः प्रजायते ४३ अथोपदेशो ऽसक्तानां
 तत्त्वसारे ऽन्य एव हि । अत्राप्यसक्तः कश्चिच्चे दृढजं अभ्यर्च्य
 साक्षतम् ४४ तदम्भसा ऽभिषिच्यष्टधारान् मूलेन के* करम् ।
 निधायाङ्गुं जपे त्कर्णं उपदेशे त्वयं विधिः ४५ चंद्रसूर्य
 ग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये । मन्त्रमात्रप्रकथनं उपदेशः
 स उच्यते ४६ अत्राऽपि च विशेषस्तु शिष्यदुःखनिवृत्तये ।

पंचरात्रे प्रकथितो नारदेन सुरर्षिणा ४७ वित्तलोभा द्वि-
मुक्तस्य स्तुतवित्तस्य देहिनः । संसारभयभीतस्य विष्णुभक्तस्य
तत्त्वतः ४८ अग्ना वाज्यान्विते वीजै स्सलिलैः केवलैश्च वा ।
द्रव्यहीनस्य कुर्वीत वचसा नुग्रहं गुरुः ४९ ननु दीक्षाविधि
स्तत्र कथं संपूर्णता मियात् । इति तर्कनिरासाय तत्रैवाक्तं
सुरर्षिणा ५० यः समः सर्वभूतेषु विरागो बीतमत्सरः । जिते
द्रियः शुचिर्देहः सर्वांगावयवान्वितः ५१ कर्मणा मनसा
वाचा भीते चाऽभयदः सदा । समबुद्धिपदं प्राप्त स्तत्रापि
भगवन्मयः ५२ पंचकालपरश्चैव पंचरात्रार्थवि तथा । विष्णु
तत्त्वं परिज्ञाय हेयकं चानेकभेदगं ५३ दीक्षयेन्मेदिनीं सर्वां किं
पुन ओपसन्नतान् । गुरो रेव प्रभावेण ज्ञेया शिष्यकृतार्थता ५४
॥ इति श्रीसामवेदिश्रीनन्दकिशोरशास्त्रिजदुर्गादत्तकृते दीक्षा
विधिनिबन्धे मंत्रदानविधिसंपादकं तृतीयं प्रकरणम् ॥ ३ ॥

अथो गृहीतदीक्षस्य नियमा न्नोक्तसाधकान् । तथा च
वज्र्या नविधी न्दर्शयामि शिवोक्तिभिः १ ब्राह्मे मुहूर्त
चोत्थानं शौचं स्नानं यथाविधि । तिलकं च ततः संध्या गाय
त्री जप मेव च २ तत्पश्चाद् गुरुमंत्रस्य जपं होमं स्वगृह्यजं ।
अग्निं प्रक्षिणीकृत्य नमः फलसमर्पणं ३ एवं कृते ततः पश्चादिष्ट
पूजाधिकारता । भवे ततः प्रयत्नेन नित्यकर्मसदा चरेत् ४ कृत
नित्यकियेनाशु कार्यं निष्ठप्रबोधनम् । नीराजनं च वाद्येन ततः
श्रीदेवतार्चनम् ५ बिभवे सति सङ्गत्तया प्रसादे स्थाप्य केशवम् ।
अष्टयामविधानेन पूजनं क्रमशश्चरेत् ६ साधूना मसमर्थानां
यथा लब्धोपचारकैः । पूजनं स्वेष्टदेवस्य स्मृतो वस्त्राग्रहो नहि
७ शालिग्रामशिलापूजा प्रतिमासु च भक्तितः । मनः स्थैर्यं
मानसी च पूजा सर्वार्थसाधिका ८ अल्पज्ञेषु तथा ज्ञानमान
स्नेहसमर्पणम् । संविभागः प्रसादस्य चरणामृतसेवनम् ९

ततो गुरुकुलाचार्यमातृपित्रादिवन्दनम् । तेषां पूजा भक्तिभावा
 द्वापापारोपाज्जनं ततः १० ततो मध्याह्नसत्कर्म स्वाध्यायः
 स्नानपूर्वकम् । विष्णुपादोदकेनैव पितृणां तर्पणक्रिया ११ वैश्व
 देवविधि भक्त्या पश्चादतिथिसत्क्रिया । ततो जीवन्मातृपितृ
 वृद्धेभ्यो भोजनार्पणम् १२ शिशून् गर्भवतीं नारीं भोजयेद्दुर्मको
 विदः । ततो ज्जनं च स्वयं भुज्या दापेशानं विधाय च १३
 निर्माल्यतुलसीभक्त तांबूलाद्यशनं तथा । ततो व्यापारसंवेद्या
 यानसात्रं ततः परम् १४ सत्संगसेवासच्छास्त्रश्रवणं मननं तथा ।
 सायंसंध्योपासनं च स्वष्टदेवपूजनम् १५ भगवन्नामजीपादि
 शयनम् चतुर्सेवनं । पितृणां श्राद्धकरणं स्वष्टा १६ भेदसुरार्चनं १६
 नवीनफलपुण्यादेर्देवताभ्यो निवेदनम् । तुलसीपूजनं नित्यं
 श्रीभानवत पूजनम् १७ विष्णोरुच्छिष्टस्नानं १८ ॥ ज्व ॥ ज्वस्त्रादि
 सेवनम् । सर्वेषां पुण्यकार्याणां स्वामिदृष्ट्या पूर्वर्तनम् १८
 गुर्वाज्ञा ग्रहणं तत्र विश्वालो गुरुणोदिते । गुरुपादोदद्या
 १९ पानं गुरोरुच्छिष्टभोजनम् १९ नीचवद्गुरु सेवा च गुर्वग्रे
 सांजलि स्थितिः । यानासनं न गुर्वग्रे मान्यं गुरुकुलं सदा २०
 गुरोः पितापरं पूज्यो गुरुपुत्रो गुरु र्यथा । गुरुवत्परिपूज्या
 इव सवर्णा गुरुर्योपितः २१ श्रुतिर्देया स्वगुरवे गृहस्थेना
 १ नुसारतः । यथार्थमुद्रारचनं गीतनृत्यादिभक्तितः २२
 शंखादिध्वनिमांगल्यं लीलाद्यभिजयोहरः । विशेषधर्मजिज्ञासा
 ग्रहाशक्तिविवर्जनम् २३ सुखदुःखसमानत्वं स्वास्थ्यं लोके
 हरीक्षणम् । विषयालोलुपत्वं च परद्रव्यविवर्जनम् २४ सनो
 जयः पराभक्तिर्देशन्यादिदिनत्रये । व्रते नियमतः स्वास्थ्यं
 सन्तोषो येन केनचित् २५ पर्वयात्रादिकरणं वासराष्टक
 सद्भिधिः । विष्णोस्सर्वर्तुचर्चा च महाराजोपचारतः २६ तथा
 हरिहराभेदचिन्तनं पूजनं तयोः । तीर्थव्रतबुद्धिश्च शास्त्रे

ष्वीश्वररूपता २७ सर्वेषां चैव साधूनां व्रतिनां च प्रपालनम् ।
 गुरावोश्वरभावश्च तुलसीसग्रह स्सदा २८ धर्मार्थकाममोक्षाणां
 यथा काल निषेवणम् । ब्राह्मणानां च सत्कारः कामलोभादि
 वर्जनम् २९ स्त्रीशूद्रैश्च जपः कार्यो गुरुमन्त्रस्य केवलम् ।
 पुराणोक्तविधानेन नित्यनैमित्तिकी क्रिया ३० इत्येव क्रियमान-
 सेवे तत्सदाचारपरायणः । श्रद्धालु राक्तिको ऽतन्द्रो भक्तिभाङ्-
 नात्वं वंशयः ३१ अथ चैवम्ब्रवीम्यद्य यानि त्याज्यानि धीमता
 कर्माणि विप्ररूपाणि मुक्तिसार्गं मभीप्सतां ३२ सन्ध्ययोः
 शयनन्नैव न शौच स्मृतिकां विना । तिष्ठता वसन न्नैव नैव
 गुर्वोत्तनं न्विद्येत् ३३ गुर्वये पादविस्तारं छायाया लङ्घनङ्-
 गुरोः । शक्तौ स्नानक्रियाहानि देवतार्चनलोपनम् ३४ देवता
 नां गुरुणां च प्रत्युत्थानाद्यऽभावनम् । गुरोः पुरस्तात्पाण्डित्य
 प्रौढपादक्रियां तथा ३५ असन्नत्रतिलकाचाभौ नीलवस्त्र-
 विधारणम् । अभक्तैः सहसैन्यादि ह्यसच्छास्त्रपरिग्रहम् ३६
 तुच्छस्वर्गसुखाशक्तिं मद्यसांसनिषेवणम् । मादकौषधिसेवां च
 मसूराद्यन्नभोजनम् ३७ शाकं तुम्बीकलिंगादि तथा भक्तान
 सङ्ग्रहम् । भूतादिकव्रतारम्भं न्तथा भूतादिकं जपम् ३८
 अभिचारादि करणम् शक्त्या गौणोपचारकम् । शोकादि
 पारवश्यं च दिग्विद्वैकादशीव्रतम् ३९ शुक्ला कृष्णा विसेदं च
 सव्यापारं म्ब्रतं तथा । शक्तौ फलादिभुक्तिं च श्राद्धं चैकादशी
 दिने ४० द्वादश्यां च दिवास्वापं तुलस्यऽवचयं तथा । तत्र
 विष्णोर्दिवास्नानम् श्राद्धं चैवाऽनिवेदितैः ४१ वृद्धावऽतुलसी
 श्राद्धं न्तथा श्राद्धं सर्वैदिकम् । चरणासृतपानेपि शुद्ध्यर्थं वसन
 क्रियाम् ४२ काष्ठासनोपविष्टेन वासुदेवस्य पूजनम् । पूजा
 काले ऽसदा ऽलापम् शोकमोहादि चिन्तनम् ४३ आयसं
 धूपपात्रादिखण्डितं मलिनं न्तथा । पूजां चाऽसंस्कृतैर्द्रव्यै

स्तथा चञ्चलमानसम् ४३ एकहस्तप्रभाणादि ह्यकाले स्वामि
 दर्शनम् । पयुषितादिदुष्टानां सनादीनां निवेदनम् ४५
 संख्यां विना मन्त्रजप तथा मन्त्रप्रकाशनम् । मुख्यकाल
 परित्यागं गौणकालपरिग्रहम् ४६ निन्दां तु पैशुन तन्त्रां
 स्तेयं स्तैरुत्तव मेव च । प्रसादा ऽग्रहणं विष्णो वञ्जयेत्
 सर्वदा सुधीः ४७ ॥ मनुस्मृतौ ॥ न गुरो रभियं कार्यं
 ताडितः पीडितो पि वा । नावनन्येत तद्वाक्यं न्ना ऽपियं
 हि समाचरेत् ४८ नोदाहरेद् गुरो र्नाम परोक्ष मपि केवलम् ।
 न चैवा स्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ४९ गृह्णीया द्यदि
 तन्नाम तत्राय म्बिधि रुच्यते । देवर्षिणा नारदेन पञ्चरात्रे
 दयालुना ५० प्रणवः श्रीस्ततो नाम विष्णुशब्दोप्यनन्तरम् ।
 पादशब्दे समेतः स्या न्तमूर्द्धा ऽञ्जलीयुतः ५१ स्वमन्त्रो नोपदे-
 ष्टव्यो वक्तव्यश्च न संसदि । गोपनीयं तथा शास्त्रं रक्षणीयं
 शरीरवत् ५२ यत्र यत्र परीवादे सात्सर्ग्यां च्छूयते गुरोः ।
 तत्र तत्र न वस्तव्यं निर्यायात्संस्मर न्हरिम् ५२ यैः कृता च
 गुरोर्निन्दा विभीः शास्त्रस्य नारद । नाऽपि तैस्सह वस्तव्यं
 वक्तव्यं वाक्यञ्च ५३ ॥ कौर्म्यं ॥ गुरो र्निमात्यशयने पादु-
 कोपानहावपि । नाक्रमेदासनं छायां वासन्दीं वाकदाचन ५५
 एवं यो वञ्जये द्भुज्यां न्साध्यान्संसाधयेत्सदा । नरो वर्णाश्रम
 युतो नूनं भवति मुक्तिभाक् ५६ ॥ इति श्रीसामवेदिश्रीनन्द
 किशोरशास्त्रिसुतदुर्गादत्तरुते दीक्षाविधिनियन्धे कर्तव्याऽकर्तव्य
 संपादकञ्चतुर्थं प्रकरणम् ॥ ४ ॥ अथ स्त्रीणां सदाचारः प्रो-
 च्यते ऽ द्य समासतः । ताभिः संसेवितो नून मिहा मुत्र सुख
 प्रदः १ अपुत्रासधवा अपि धर्मं वेदार्थसम्मतम् । य माश्रित्य
 समाप्नोति पत्या सह परंपदम् २ पतपुः पूर्वं समुत्थानम् पत्या
 भेदहरि स्मृतिः । शौचक्रिया रात्रिघृतां ऽशुक्त्यागो ऽस्य धौतता

आर्द्रेण वाससा देहक्षालनं गृहमार्जनम् । आदर्शं स्वमुखा
 लोकं कंकट्या केशसाधनम् ४ ललाटे कुकुमधृति रंजनादिक
 धारणम् । ततश्च पृथ्वी पूजा देहाभ्यगः सुतैलजः ५ ततः
 कण्ठा दधः स्नानं व्रतत्वादी समस्तकम् । युग्मबस्त्रपरीधानं
 पत्युर्द्वोधनं ततः ६ वन्दनं प्रार्थनं भक्त्या शौचार्थं च
 जलार्पणम् । स्नापयित्वा बस्त्रयुग्मं दत्त्वा पूजासने पतिम् ७
 संस्थाप्य च नमस्कृत्य चंदनादिकं संप्रयेत् । ध्यानाशक्तं
 पतिं वीक्ष्य विदध्या ह्योमसाधनम् ८ शोधये दग्नि कार्याणि
 स्निग्धा न्युष्णेन बारिणा । प्रोक्ष्यै रिति तान्येव यथा
 स्थानं प्रकल्पयेत् ९ द्वृद्धपात्राणि सर्वाणि न कदाचि द्वियोज
 येत् । पत्यासहैव होमादि कर्मानुष्ठानं माचरेत् १० पत्या
 तुवैदिकं कर्म द्विजस्त्री कर्तुं संहति । ततश्चैव स्वयं कुर्या दान-
 ता पतिपूजनम् ११ ॥ ॐ नमः कांताय शांताय सर्वदेवाश्रयाय
 स्वाहा ॥ इत्यनेनैव मन्त्रेण दत्त्वा पुष्पं सचन्दनम् ।
 पाद्यार्घ्यं धूपदीपौ च वस्त्रं नैवेद्यं मुत्तमम् १२ जलं सुवासितं
 शुद्धं न्तांबूलं च सुवासितम् । दत्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तोत्रं मेत
 दुदाहरेत् १३ ॐ नमः कांताय भर्तृ च शिरश्चन्द्रस्वरूपिणे ।
 नमः शांताय दांताय सर्वदेवाश्रयाय च १४ नमो ब्रह्मस्वरूपाय
 सतीप्राणपराय च । नमस्पाय च पूज्याय हृदाऽऽधाराय ते नमः
 १५ पञ्चप्राणाधिदेवाय जलपुस्तारकाय च । ज्ञानाधाराय
 पत्नीनां परमानन्दरूपिणे १६ पतिं ब्रह्मा पतिं विष्णुः पतिरेव
 महेश्वरः । पतिश्च निर्गुणाधारो ब्रह्मरूप नमोस्तु ते १७ ज्ञमस्व
 भगवन्दीषं ज्ञानाऽज्ञानकृतं च यत् । पत्नीबन्धो दयासिन्धो
 दासीदोषं ज्ञमस्व मे १८ इति स्तुत्वा प्रणम्याग्नीं पिवे तच्चर-
 णोदकम् । ततः स्तदाज्ञां संप्राप्य तुलसीपूजनं चरेत् १९ नत्वा
 च पत्युः पित्रादीन् स्वसूत्रेणां समाचरेत् २० पत्युः शैष्यौ

त्यापनं च वालानां शौचभोजने । करायित्वा नयेयं च कुर्या
 द्वा कारयेत् वा २१ पाकस्थाने पयःस्थाप्य कुर्याच्च दधिमन्यनम्
 पातराशं च कुर्याच्च वेद् गुर्विणी वालपुत्रका २२ मृद्भिश्च शोधये
 च्चुल्लीं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः । स्मृत्वा नयोगपात्राणि
 रसांश्च विविधानि च २३ ततः स्नात्वा पाकशालां गत्वा
 पाकस्विधाय च । निवेद्य पतयेपाक म्दैवदेवादि कारयेत् २४
 श्वस्रूश्चशुरपत्यादीन् प्रेम्णा वालांश्च भोजयेत् । तेभ्यो दत्त्वा
 तु पूगादि भुञ्ज्यादन्नं ततः स्वयम् २५ किञ्चिद्द्विश्रम्य कुर्या
 च्च पाकशालादि शोधनम् । कुट्टनादिकसंस्कारान्ततो ज्ञस्य
 समाचरेत् २६ स्पृष्ट्वाऽऽपश्च लतः कुर्याद्द्वस्तालंकारधारणम् ।
 वृद्धाभिः सहिता स्थित्वा पुराणश्रवणं चरेत् २७ पतिव्रतानां
 चरितं श्रुत्वा मनसि धारयेत् । कृत्वा स्वशिशुशिक्षां च ततः
 स्नानं समाचरेत् २८ पत्याग्निहोत्रं संसेव्य पाकसिद्धिं विधाय
 च । वैश्वदेवं स्वयं कुर्याद् भोजनीयांश्च भोजयेत् २९ आस्तीर्य
 शैय्याः शस्त्रादेर्जलं तत्र निधाय च । भुक्त्वा च गृहभांडस्य वस्तु
 रक्षां यथा चरेत् ३० पाकभांडानि संशोध्य दुग्धे जातक सर्पयेत्
 शस्त्रादिसेवां कुर्याच्च दीपेनालयबीक्षणम् ३१ शयनीयांशुकं धृत्वा
 पतिशैर्यागृहं धृजेत् । पत्युः सेवां संविधाय स्वयं सुप्यात्तदा
 ज्ञया ३२ इति स्त्रीणां माह्निकं च संक्षेपेण प्रकीर्तितम् । अतः
 परं शास्त्रवाक्यै रन्यदावश्यकं स्मृत्वे ३३ ॥ स्कान्ते ॥ प्रसुप्तसुखा
 सीनं रममाणं यदृच्छया । आतुरेष्वपि कालेषु पतिं न्नोत्थापये
 त्कचित् ३४ हरिन्द्रां कुंकुमं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा । कूर्पासकं
 च ताबूलं मांगल्याभरणं शुभम् ३५ केशसंस्कारकवरी करकर्ण
 विभूषणम् । भर्तुरायुष्यमिच्छन्ती दूरयेन्न क्वचित्सती ३६
 नियमोदकबर्हीश्च पत्रपुष्पादिकं च यत् । सेवेत भर्तुं रुच्छिष्ट
 मज्जमन्नफलमादिकम् ३७ तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं

पिबेत् । शक्रा दपि विष्णो वा पति रेको विशिष्यते ३८
 ॥ आसस्सती ॥ द्वारोपवेशनं नित्यं गवाक्षेण निरीक्षणम् । अस-
 त्पत्न्यापौ हास्यं च दूषणं कुलयोपिताम् ३९ ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ वृतं
 तपस्यां देवार्चां परित्यज्य प्रयत्नतः । कुर्याच्चरणसेवां च सवन-
 म्परितोषणम् ४० तदाङ्गारहितं कर्मे न कुर्याद्द्वैरतः सती ।
 नारायणात्परं कांतं ध्यायते सततं सती ४१ परं पुंसां परं चैव
 सुवेशपुरुषं परं । यात्राम्महोत्सवं नृत्यं नर्तकं गायनम्ब्रज* ! ४२
 परकीडां च सततं नहि पश्येत् सुव्रता । यद् भयं स्वामिना
 मेव तदेषमपि योषिताम् ४३ नहि त्यजेत्तु तत्संगं क्षणमेव च
 सुव्रता । उत्तरेनोत्तरं दद्यात्स्वामिनश्च पतिव्रता ४४ न कोपं
 कुरुते शुद्धा ताडितापि च कोपतः । क्षुधितं भोजयेत्कातं दद्यात्
 त्पानं च भोजनम् ४५ यदा रजः प्रजायेत तदा स्याद्ब्रह्मचा-
 रिणी । हविष्यभोजिनी हस्ते दर्भसंस्तरशायिनी ४६ दिवा
 स्वापांजना ऽऽ कल्पा ऽश्रुपातस्नानचन्दनम् । प्रधावननख-
 च्छेदहास्योच्चैर्भाषणं त्यजेत् ४७ ॥ बृहन्नारदीये ॥ त्रेता
 प्रभृतिनारीणां मासि मास्यार्तवमुने । तदा दिनत्रयं त्यक्त्वा
 शुद्धा स्याद्गृहकर्त्रिणि ४८ मैथुनं मानसं वापि वाचिक-
 न्देवतार्चनम् । वर्जयेच्च नमस्कारं देवतानां रजस्वला ४९
 स्नात्वा न्यम्पुरुषं नारी न पश्येच्च रजस्वला । ईक्षेत भार्गवं
 देवं ब्रह्मकूर्चं* ततः पिबेत् ५० या नारी विधवा सापि पूर्वव-
 दान्हिकं चरेत् । विशेषस्तत्र तस्यायः सोऽपि चाद्यप्रकथ्यते ५१
 ब्राह्मो मुहूर्ते चोत्थाय स्मृत्वा ऽजं पतिरूपिणं । देहशुद्धिं
 ततः स्नानं कृत्वा पूजां समारभेत् ५२ पत्युश्च प्रतिमायां
 वा पतिपादुकयोस्तथा । तदभावे प्रयत्नेन शालिग्रामेऽर्चये-
 त्पतिम् ५३ विष्णोस्तुपूजनं कार्यं पत्युऽभेदेन नान्यथा ।
 पतिमेव सदा ध्यायेद्द्विष्णुरूपधरं हरिम् ५४ नारायणात्परं

कान्ते ध्यायते सततं सती । सर्वपुण्यस्वरूप इव पतिरूपी जना-
 ईनः ५५ सति भर्तरि या पूजा सैव तस्मिन्मृतेऽपि च । साम
 वेदोक्तमंत्रेण स्तोत्रं वै पूर्ववत्स्मृतम् ५६ तर्पणं मप्रत्यहं काश्यपे
 भर्तुः कुशतिलोदकैः । तत्पितुः तत्पितुश्चापि नाम गोत्रादि
 पूर्वकम् ५७ गुरुमन्त्रजपो ध्यानं भैरवदेव विधिस्तथा । स्वहस्त
 पाको बृहानां सेवा तदनुकूलता ५८ ॥ काशीखण्डे ॥ यद्यदिष्ट-
 तमं लोके यच्च पत्युः समीहितम् । तत्तद् गुणवते देयं पति
 प्रीणनकाभ्यया ५९ वैशाखे कार्तिके माघे विशेषनियमांश्चरेत्
 स्नानं नन्दानं न्तीर्थयात्रां विष्णोर्नामग्रहं मुहुः ६० भर्तृस्व-
 रूपो भगवान्प्रीयतामिति चोच्चरेत् । एवं चर्या परा नित्यं
 विधवाऽपि शुभा मता ६१ ॥ बृहन्नारदीये ॥ विधवा कवरो
 वधो भर्तृबंधाय जायते । शिरसो वपनं कार्यं तस्माद्विधवा
 सदा ६२ एकाहारः सदाकार्यो न द्वितीयः कदाचन पर्यंकशा
 यनी नारी विधवा पातयेत्पतिम् ६३ तस्माद्भूषणं कार्यं
 पतिसौख्यसमीहया । नैवांगोद्वर्तेन कार्यं तांबूलस्य च भक्षणम्
 ६४ ॥ बृहद्गारीतस्मृतौ ॥ केशरांजनतांबूलगंधपुष्पादिसेवनम् ।
 भूषितं रगवस्त्रं च काश्यपात्रे च भोजनम् ६५ द्विवारभोज-
 नम् चाहणो रंजनं वज्जयेत्सदा । कंचुकीं चंदनं लाक्षां शंख
 सिन्दूरभूषणम् ६६ रक्तशकं मसूरं च जंवीरं पर्णं मेव च ।
 अलाबुकुम्भीमांसादिबज्जनीयांश्च वज्जयेत् ६७ पत्युः पितु
 र्वां गेहस्था हरिनाम सदा जपेत् । नतु स्वतन्त्रा यतिवद्भवमे
 चचेत्पतिता भवेत् ६८ ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ मिष्टान्नं न च भुंक्ते सा न
 कुप्या द्विभवं ब्रज । एकादश्यां न भोक्तव्यं कृष्णजन्माष्टमीदि-
 ने ६९ श्रीरामनवम्यां तु शिवरात्रौ पवित्रया । अघोरायां च
 प्रेतायां चन्द्रसूर्योपगयोः ७० तैलाभ्यंगं न कुर्वीत नहि प-
 श्येत दर्पणं । मुखं च पशुंसां च यात्रां मृत्युं महोत्सवम् ७१

॥ मनुस्मृति ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा सृतस्य वा
 पतिलोक मभीप्सन्ती नाचरे त्रिकण्डिप्रियम् ७२ कामं तु क्षपये
 द्वेहं पुण्यमूलफलैः शुभैः । नतु नामापि गृह्णीया तपस्यौ प्रेते पर
 स्य तु ७३ नान्योत्पन्ना पूजा स्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे । न
 द्वितीयं च नारीणां क्वचिद्भर्तापदिश्यते ७४ अनेन नारी वृत्तेन
 मनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यकीर्तिमाप्नोति पतिहोकं परत्र च ७५
 एवं विधा न्नोक्तधर्मा नुपदिश्य च कारयेत् । शिष्यशिष्याभि
 रव्यगो गुरुश्च गुरुता तदा ७६ ॥ इति श्रीसामवेदिश्रीनंद
 किशोरशास्त्रिसूनुदुर्गादत्तकृते दीक्षाविधिनिबन्धे स्त्रीशिक्षावि
 धानं पंचमं प्रकरणम् ५ ॥ अथातः शास्त्रवचनैर्गुरुर्माहात्म्य
 मुच्यते । यदुक्तं श्रीगिरीशेन पार्वत्यै हितकाम्यया १ कैलास
 शिखरे रम्ये भक्तिसाधनहेतवे । पूजाम्य पार्वती भक्त्या शंकरं
 परिपृच्छति २ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॐ नमो देवदेवेश परात्पर
 जगद्गुरो । सदाशिव महादेव गुरुदीक्षां प्रयच्छ मे ३ केन
 मार्गेण भो स्वामि न्देही ब्रह्ममयो भवेत् । त्वं कृपां कुरु मे देव
 नमामि चरणं तव ४ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ अग्निर्गुरुः द्विजा-
 तीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ५ पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वतो
 ऽभ्यागतो गुरुः । यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ६
 तस्य ते कथिता अर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः । अभक्ते वंचके
 धूर्ते पाखण्डे नास्तिके नरे ७ ननु सापि न वक्तव्यं गुरुगीता
 मिध म्प्रिये । ध्यानमूलं गुरोर्मूर्तिः पूजामूलं गुरोः कृपा ८
 मन्त्रमूलं गुरोर्वाक्यं मोक्षमूलं गुरोः कृपा । सप्तसागरपर्यंत
 तीर्थस्नानादिजं फलम् ९ गुरो रधिप्रियो विन्दु कोटं यशेनापि
 दुर्लभम् । गुरोः पादोदकं सेवेद्गुरो रुच्छिष्टभोजनम् । गुरु-
 मूर्तिं सदा ध्यायेद्गुरुस्तोत्रं सदा जपेत् १० गुरुपादोदकं
 पीत्वा पश्चाच्छिरसि धारयेत् । शोषणं पापपंकस्य दीपनं

*अस्मिन् श्लोके गुरुशब्दः पूज्यपरः नतु मन्त्रदानपरः

मन्त्रदानं गुरुः पूज्यं गुरुः ।

ज्ञान तेजसां ११ अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया ।
 चक्षुःसन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः १२ अखण्डमंड-
 लाकारं व्याप्तं येन चराचरम् । तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्री-
 गुरो १३ चैतन्यं शाश्वतं शान्तं व्योमातीतं त्रिरजनम् ।
 तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्रीगुरु १४ चिन्मयं व्यापियत्सर्वं
 त्रैलोक्यं सचराचरम् । तत्पदं दर्शितं येन त १५ संसारवृत्तमा-
 रुढं पतित सरकार्णत्रे । येनोद्भूतमिदं विश्वं तस्मै श्री १६
 चैतन्यं शाश्वतं शुद्धं व्योमातीतं यदुच्यते । नादविन्दु-
 कलातीतं तस्मै १७ न गुरो रधिकं तत्त्वं न गुरो रधिकं तपः ।
 गुरुज्ञानात्परं नास्ति तस्मै १८ गुरु ब्रह्मा गुरु विष्णु गुरु देवो
 महेश्वरः । गुरु रेव परं ब्रह्म तस्मै १९ आनन्द मानन्दानर-
 प्रसन्नं ज्ञानस्वरूपं निजबोधयुक्तम् । योगीन्द्र सीडंय भवरोग-
 वैद्यं श्रीमद्गुरुं नित्यं सह नमामि २० ब्रह्मानन्दं परमसुखदं
 केवलम् ज्ञानमूर्तिं द्वंद्वातीतं गगनसदृशं न्तत्वमस्यादिल-
 द्यम् । एकं नित्यं विमलं सचलं सर्वधी साक्षिभूतं भावातीतं
 त्रिगुणं रहितं सद्गुरु न्तं नमामि २१ आश्रयं शयनं
 वस्त्रं वाहनं भूषणादिकम् । साधकेन प्रदातव्यं गुरोः संतोष-
 कारकम् । गुरुसेवा परं तीर्थं तदप्ये न्यन्निरर्थकम् । सर्व-
 तीर्थाश्रयो देवि श्रीगुरो श्रवणांशुजम् २२ किमिविड्भस्म
 निष्ठान्तं दुर्गन्धमलमूत्रकम् । श्लेष्मरक्तत्वगाद्युक्तं वपु रित्य-
 म्बरानने २३ अतोऽस्यनेह मुत्सृज्य गुरुसेवां परीमवेत् ।
 गुरुच्छिष्टोपसेवी च गुरुपादोदकं पिबेत् २४ अज्ञानमूल-
 हरणं जन्म कर्म निवारणम् । ज्ञान वैराग्यं सिद्धयर्थं गुरु-
 पादोदकं पिबेत् २५ गुरुलोपो न कर्तव्यो स्वच्छन्दो
 यदि वा भवेत् । गुरुशापहतः क्षीणः क्षयं याति न
 संशयः २६ न गुरो रधिकं न गुरो रधिकं न गुरो रधिकं

न गुरो रधिकम् । शिवशासनतः शिवशासनतः शिव-
शासनतः शिवशासनतः २८ गुरु रादि रनादि श्च गुरुः
परमदैवतम् । गुरोः परतरं नास्ति तस्मा त्सम्पूजयेद् गुरुम् २९
संसारकुहरावर्ते घटियन्त्रे घटो यथा । न मुक्ता देवगंधर्वा
गुरुसेवापराङ्मुखाः ३० कर्मणा मनसा वाचा सङ्गिराराध्यते
गुरुः । दीर्घदण्ड नमस्कुर्या न्निल्लज्जो गुरुसन्निधौ ३१ हरौ
रुष्टे गुरु स्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन । तस्मा त्सर्वप्रयत्नेन श्री
गुरोः शरणम्भ्रजेत् ३२ यश्शिवः सशिवः प्रोक्तो यः शिवः सगुरुः
स्मृतः । ब्रिकल्पं यस्तु कुर्वीत स नरो गुरुतल्पगः ३३ यो वै
हुं कृत्य तुं कृत्य गुरुं निज्जित्य बादतः । अरण्ये निज्जने
देशे स भवेद् ब्रह्मराक्षसः ३४ हुंकारेण न बक्तव्यं पाञ्चशिष्यैः
कदाचन । गुरौ रये न बक्तव्यं मसत्यं च वरानने ३५ एकाक्षर
प्रदातारं यो गुरुं नैव मन्यते । स याति नरकं घोरं याव
मन्त्रदिवाकरौ ३६ गुरोः कृपाप्रसादेन ब्रह्मबिष्णुमहेश्वराः ।
समीपस्थाः प्रसन्नास्ते केवलं गुरुसेवया ३७ मन्त्रराजं मिदं
देवि गुरुरित्यक्षरद्वयम् । श्रुति वेदांत वाक्येन गुरुः साक्षा-
त्परम्पदम् ३८ गुरु पिता गुरुर्माता गुरु श्च ज्येष्ठवांधवः ।
शब्दे शब्दे गुरुश्चैव सर्वतोऽभ्यागतोगुरुः ३९ अतीव पक्वचि
तस्य श्रद्धाभक्ती विलोक्य च प्रवक्तव्यं मिदं देवि ममात्मासि
सदा प्रिये ४० गुरुवो बहवः सन्ति शिष्यवित्तापहारकाः ।
दुर्लभोऽयं गुरु र्द्वि शिष्यसंतापहारकः ४१ धन्या माता पिता
धन्यो धन्यं वै तत्कुलं तथा । धन्या च वसुधा यस्य गुरुभक्तिः
सुदुर्लभा ४२ संसारसागरसमुद्ररणैकमन्त्रं ब्रह्मादिदेवमुनि
पूजितसिद्धमन्त्रं । दारिद्र्यदुःखभयशोकविनाशमन्त्रं वन्दे महा
भयहरं गुरुराजमन्त्रम् ४३ इदं रहस्यं परमं यः पठे च्लृणुया
दपि । तत्फलं समवाप्नोति मुक्तिं मुक्तिं च बिंदति ४४

रोगार्तो मुच्यते रोगा दृढो मुच्यत बन्धनात् । भयान्मुच्यते
भीतस्तु अपेक्षो दृढमानसः ४५ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी
प्राप्नुयाद्दुनम् । पुत्रार्थी प्राप्नुयात्पुत्रं मोक्षार्थी मोक्षं माम्
यात् ४५ दुर्गादत्तनिबन्धस्य श्रीतृवाचकयोः किल । गुरुरूपी
जगन्नाथः प्रीयतां रूपया सदा ४६ दीक्षाकाले तथा वाढ्यां यः
श्रावयति भक्तितः । शृण्वत्येनं निबन्धयेत्तैस्त्रैर्मुक्तिभागिनः ४७

इति श्रीसामवेदिश्रीनन्दकिशोरशास्त्रिसूनुदुर्गादत्तकृते
दीक्षाविधिनिबन्धे गुरुनहिमादर्शकं षष्ठं प्रकरणम् ॥६॥ *

समाप्तोऽयं निबन्धः । श्रीगुरुनारायणावेषणमस्तु ।

श्रीमच्छ्रीहरिनामदासगुरुपत्कञ्जेन्य आत्मा ऽ हार
स्तो ऽहं नन्दकिशोरतातचरणौ दृष्ट्या ऽर्द्रया पालितः ।
दुर्गादत्त इतीरितश्च जननीपादैश्च याचे कवीन्
स्यादस्मिन् यदि किञ्चित् नमधिकं तच्छोभ्यमात्मीयवत् ॥

रायाख्ये नगरे ऽ ऋजयोजनमिते पूर्वं मघोः पत्तना
न्मत्पूर्वाचरितां चिराच्च वसतिं संत्यज्य पित्रो मुदे ।
राधाकृष्णपदाब्जसेवनधिया तिष्ठामि वृन्दावने
ऽतः प्राप्तिर्भवितास्य तत्र नितरां ग्रन्थस्य लिप्सावताम् ॥

॥ शुभम्भूयात् ॥